

Virtuts ecològiques

Silvia Albareda

Directora de Cooperació i Desenvolupament Sostenible
Universitat Internacional de Catalunya

El 24 de maig de 2015, en plena crisi del COVID-19 els catòlics vam celebrar el 5è aniversari de la carta encíclica Laudato si' (Lloat sigueu) (LS) i el sant pare Francesc ens ha demanat que aprofitem aquest any per fer una nova reflexió sobre els continguts de l'encíclica i la seva aplicació pràctica. En ella s'ens parla de virtuts ecològiques.

Foto: Shutterstock/ Lunamarina.

Nous estils de vida i conversió ecològica

En les últimes dècades l'Església Catòlica està prenent consciència de la greu responsabilitat de cuidar el planeta "la nostra casa comuna". Des que sant Joan Pau II, Benet XVI i en l'actualitat el papa Francesc han recordat els principis de Doctrina Social de l'Església al voltant del deure ètic de tenir cura del planeta i desenvolupar un comportament sobri i solidari, molts catòlics s'han adonat de la responsabilitat cristiana vers a la sostenibilitat. Però si el Papa després de cinc anys de la publicació de l'encíclica ens demana que continuem treballant aquesta responsabilitat, sembla indicar que encara se li pot treure molt més suc i que potser fa falta un compromís més profund -tant personal com col·lectiu- envers la sostenibilitat i una més profunda conversió ecològica.

EDUCAR EN VIRTUTS ESPECÍFIQUES

Des de la publicació de la *Lloat sigueu* s'han desenvolupat moltes iniciatives com el projecte de crear una xarxa de parròquies i comunitats cristianes EcoSolidàries a Catalunya¹, la Comissió diocesana d'ecologia integral a Madrid² i a moltes ciutats arreu del món, comissions dintre de parròquies³, grans reformes d'edificis com el del Monestir de Poblet sota criteris de sostenibilitat⁴, publicacions i jornades sobre la implementació de la *Lloat sigueu* a les entitats catòliques d'Espanya⁵, o més recentment i amb molta activitat a escala internacional, el Moviment Catòlic per el Clima⁶.

Viure la vocació de ser protectors de l'obra de Déu és part essencial d'una existència virtuosa, no consisteix en quelcom opcional ni en un aspecte secundari de l'experiència cristiana.

Totes aquestes iniciatives són bones i sempre ajuden a sensibilitzar-se però el Papa Francesc, seguint els seus predecessors parla de “conversió ecològica” la qual cosa indica que no n'hi ha prou d'estar preocupats per la crisi climàtica i actualment també la crisi sanitària, sinó que fa falta un canvi de fons, com el que suposa una conversió religiosa, que implica acceptar unes creences i viure en conseqüència. La “conversió ecològica” ens ha de portar a comprendre que tenir un comportament sostenible no és quelcom afegit a la vida cristiana. Amb paraules de Francesc: «Viure la vocació de ser protectors de l'obra de Déu és part essencial d'una existència virtuosa, no consisteix en quelcom opcional ni en un aspecte secundari de l'experiència cristiana».⁷

Forma part de l'essència cristiana veure el món com a creació i cuidar el planeta com “la nostra casa comuna”. El mateix Papa, ha confessant recentment, quan i com ell va fer la seva pròpia conversió ecològica, perquè abans no entenia quina relació hi havia entre l'evangelització i el medi ambient⁸.

En la *Lloat sigueu*, Francesc mostra com l'arrel de l'actual crisi ambiental i social és de tipus antropològic: l'ésser humà s'ha erigit en propietari del planeta, utilitzant i abusant dels recursos, sense considerar o sense importar-li les conseqüències del seu comportament dominador. «...ara el que interessa és extreure tot el que sigui possible de les coses per la imposició de la mà humana, que tendeix a ignorar o oblidar la realitat mateixa del que té al davant. Per això, l'ésser humà i les coses han deixat d'allargar-se amigablement la mà per a passar a estar enfrontats. D'aquí es passa fàcilment a la idea d'un creixement infinit o il·limitat, que ha entusiasmat tant economistes, financers i tecnòlegs».⁹

Per tant els greus problemes que pateix el planeta (el canvi climàtic, la disminució de la biodiversitat, la contaminació de sòl, de l'aire i de l'aigua), amb les respectives conseqüències per a les poblacions humanes (fam, augment de pobresa, migració i conflictes bèl·lics), no tenen només una solució tècnica, encara que s'hagin de realitzar moltes accions tècniques per

pal·liar-los. El canvi climàtic causat pel comportament humà, mostra que hi ha una crisi de valors. Mitigar el canvi climàtic i reduir els processos contaminants, no depèn per tant només d'uns mitjans tècnics sinó de canvis en els estils de vida, cap a models més sostenibles i solidaris que possibilitin un autèntic desenvolupament humà i una ecologia integral. Per canviar de mentalitat i d'estil de vida, cap una vida més austera i solidària, cal tenir motivacions profundes.

«Perquè la norma jurídica produeixi efectes importants i duradors, és necessari que la major part dels membres de la societat l'hagi acceptada a partir de motivacions adequades, i reaccioni des d'una transformació personal. Només a partir del conreu de sòlides virtuts és possible la donació de si en un compromís ecològic».¹⁰

Aquest estil de vida sostenible o compromís ecològic, suposa com diu Francesc en el punt 214 de la *LS*, tot un desplegament de virtuts ecològiques com l'austeritat responsable, la contemplació agraïda del món i la cura de la fragilitat dels pobres i de l'ambient. D'aquest nou estil de vida i de les virtuts que el configuren ja en parlava sant Joan Pau II en el missatge de la Pau de 1990:

«La societat actual no trobarà una solució al problema ecològic si no revisa seriosament el seu estil de vida. En moltes parts del món aquesta mateixa societat s'inclina a l'hedonisme i al consumisme, però roman indiferent als danys que aquests causen. Com ja he assenyalat, la gravetat de la situació ecològica demostra com de profunda és la crisi moral de l'home. Si falta el sentit del valor de la persona i de la vida humana, augmenta el desinterès pels altres i per la terra. L'austeritat, la templança, l'autodisciplina i l'esperit de sacrifici han de conformar la vida de cada dia per tal que la majoria no hagi de patir les conseqüències negatives de la negligència d'uns pocs».¹¹

La societat actual no trobarà una solució al problema ecològic si no revisa seriosament el seu estil de vida.

Les dades que aporten els últims informes científics de Canvi Climàtic de l'IPCC,¹² les declaracions de científics¹³ juntament amb propostes de canvi formulades en les cimeres internacionals de canvi climàtic, ens presenten una situació d'emergència planetària, davant la qual no podem seguir igual. La por del que pot passar i la lamentació dels desastres que ja han passat, per si mateixos no són eficaços. Amb paraules del secretari general de Nacions Unides, Antonio Guterres: «Som la primera generació que entén el canvi climàtic i la última que pot fer-hi alguna cosa».¹⁴ Cal passar del coneixement a l'acció de manera urgent. Es requereix una revisió profunda del nostre comportament que generi un canvi de mentalitat i un canvi de visió. En definitiva es necessita un canvi de paradigma per comprendre la realitat d'una

EDUCAR EN VIRTUTS ESPECÍFIQUES

manera diferent -més global i sistèmica- integrant i reconciliant els possibles antagonismes que han provocat la crisi socioambiental: economia o ecologia, tècnica o ètica, hemisferi nord o hemisferi sud... En la *LS* Francesc indica que

El model de desenvolupament sostenible és conscient dels límits del planeta i de la interdependència de les accions humanes entre si i amb la naturalesa.

tot està interconnectat (*LS* 16) i la conversió ecològica a què som convidats, requereix sentir el planeta com la casa comuna i com a tal cuidar-lo apassionadament. Després de la crida que ha fet el Papa Francesc per continuar reflexionant en la *Lloa*t

sigueu en el 2020, la Santa Seu, ha publicat un document interdicasterial: *En camí per a la cura de la casa comuna*¹⁵, on recorda el missatge principal de l'encíclica que no hi ha crisis diferents, sinó una única i complexa crisi socioambiental.

El model de desenvolupament sostenible és conscient dels límits del planeta i de la interdependència de les accions humanes entre si i amb la naturalesa. Després dels segles de la modernitat en què ha primat la tècnica i l'economia sobre l'ètica i l'ecologia, sorgeixen noves formes de comprendre i d'actuar sobre el planeta en què es vol anteposar el respecte, a l'explotació i el domini. Ara, el que es proposa des d'aquest nou paradigma de sostenibilitat, és una ètica de moderació i de cura que ens porti a reconciliar-nos amb el planeta.

Austeritat responsable

En la *Lloa*t *sigueu* el Papa convida a una austeritat responsable (*LS*, 214), però què vol dir això? Sovint l'austeritat no es veu com un repte a aconseguir, perquè s'associa la qualitat de vida a la capacitat adquisitiva i a poder tenir tot allò que es desitja. No es pensa com afirma Benet XVI, que «Comprar és sempre un acte moral, i no sols econòmic».¹⁶

Però quins són els models sostenibles de consum? S'ha acusat la societat occidental i el seu model de consum i de generació de residus no reciclables, com la causant principal del deteriorament ambiental. Per plantejar-se quina és la conducta ètica de consum, en primer lloc, caldria qüestionar-se què consumim, com i si realment el que consumim ho hem de fer. Referent a això és famosa la resposta de Gandhi davant la independència de l'Índia, en ser interrogat sobre si seguirien el model de desenvolupament britànic, va respondre: «Gran Bretanya va necessitar apropiarse de la meitat dels recursos del planeta per assolir la seva prosperitat actual: Quants planetes necessitaria un país com l'Índia?»¹⁷

Per part dels governs es prenen mesures de caràcter general “políticament correctes”, sobre estalvi energètic o hídric, a més a més de

promoure una gestió correcta de residus i prendre mesures per evitar la contaminació. Davant dels problemes que genera el Canvi Climàtic (d'augment de sequera i anomalies meteorològiques) molts països han declarat l'estat d'emergència climàtica i els Ajuntaments de ciutats com Barcelona estableixen el Pla Clima per aconseguir una ciutat lliure de gasos d'efecte hivernacle de cara al 2050. Aconseguir que una ciutat no contribueixi a augmentar el canvi climàtic, depèn de moltes polítiques d'urbanisme, de disponibilitat de transports públics, augment del verd urbà, etc., però en definitiva no s'aconseguirà si no hi ha un canvi d'hàbits de consum energètic i de mobilitat sostenible, de tots els seus ciutadans. El gran repte és ser conscient de la relació que hi ha entre la conducta individual i els problemes de sostenibilitat i tenir motivacions i hàbits (virtuts) per viure d'una manera més austera. Aquesta conducta austera, implica també més solidaritat perquè es vetlla perquè els recursos del planeta arribin a tota la humanitat present i futura.

El papa Francesc fa palès que els joves són sensibles davant dels problemes socioambientals, però d'altra banda són incapaços de reduir el seu ritme de consum (LS 209). Ens trobem davant del desafiament de d'educar-nos i educar per fer un consum sostenible i veure l'austeritat com a virtut, en una societat consumista.

«L'espiritualitat cristiana proposa una manera alternativa d'entendre la qualitat de vida, i encoratja un estil de vida profètic i contemplatiu, capaç de gaudir profundament sense obsessionar-se pel consum. És important incorporar un vell ensenyament, present en diverses tradicions religioses, i també en la Bíblia. Es tracta de la convicció que «menys és més». La constant acumulació de possibilitats per consumir distreu el cor i impedeix valorar cada cosa i cada moment. En canvi, fer-se present serenament davant cada realitat, per petita que sigui, ens obre moltes més possibilitats de comprensió i de realització personal. L'espiritualitat cristiana proposa un creixement amb sobrietat i una capacitat de gaudir amb poc».¹⁸

Ens trobem davant del desafiament de d'educar-nos i educar per fer un consum sostenible i veure l'austeritat com a virtut, en una societat consumista.

Per educar en la sobrietat caldrà desenvolupar, “itineraris pedagògics” (LS, 210) que mostrin que tot està interconnectat i que les nostres accions en el planeta, tenen una repercussió. Si a l'hora de comprar o consumir algun producte ens qüestionem, què hi ha darrere del que consumim, ens ajudarà a ser consumidors responsables no tancant els ulls a les repercussions ètiques de les nostres compres. Es pot aplicar la coneguda frase: *think global act local*, que es pot traduir com *pensa en global i actua localment*, i no adquirir aquells productes darrere dels quals hi ha explotació de persones o destrucció mediambiental.

EDUCAR EN VIRTUTS ESPECÍFIQUES

Per realitzar compres sostenibles, hem d'adquirir aquells productes que tenen un impacte ambiental reduït i socialment responsable al llarg del seu cicle de vida. Aquest tipus de productes posseeixen una ecoetiqueta, de comerç just, o producte sostenible, que el garanteix

Seguint el cicle de vida dels productes, es poden considerar els aspectes següents com a criteris de consum responsable:

- 1) *matèries primeres* (si són recursos renovables, gestionats de manera sostenible; si són productes reutilitzables o procedeixen d'un material reciclat);
- 2) *procés de fabricació* (si no ha produït efectes negatius en la salut o el medi ambient, si s'han emprat el mínim de recursos i no hi ha hagut emissions de gasos efecte hivernacle o abocaments tòxics);
- 3) *distribució* (tenir el menor nombre d'embolcalls possibles i si aquests són reciclables, intentar comprar productes a granel, envasos reutilitzables, embalatges reciclables, evitar les distàncies llargues en el transport);
- 4) *ús* (buscar que siguin de llarga vida, fàcilment reparables o recarregables, formats per un sol tipus de material per facilitar-ne el reciclatge, no comprar productes del tipus "usar i llençar");
- 5) *final de vida* (realitzar un correcte tractament de residus).

Altres accions molt assequibles són: No comprar coses innecessàries o de poc ús; anar a comprar amb la cistella o bossa (evitar que ens donin bosses de plàstic); separar totes les fraccions dels residus en els contenidors de recollida selectiva (matèria orgànica, vidre, paper, plàstics, llaunes, brics), i els residus especials (medicaments caducats, piles, pintures, vernissos) portar-los a la deixalleria o punt verd del municipi. Reduir el consum de paper imprimint

Quan el Papa ens convida a la conversió ecològica, ens està convidant a un canvi de visió i de conducta.

només els documents indispensables i si cal fer servir paper 100% reciclat, lliure de clor.

Desenvolupar un comportament sobri i consumir menys i millor, ho exigeixen la situació de crisi de valors (en la qual s'associa el benestar i la qualitat de vida al tipus i ritme de productes de consum) i la salut ecològica del planeta.

Contemplació agraïda i visió global

Relacionat amb l'afany de consum, sant Joan Pau II afirmava que l'home està com esmussat i no és capaç de descobrir el missatge moral que

Foto: Shutterstock/ R. Donar.

apleguen les realitats naturals. «Mancat d'aquella actitud desinteressada, gratuïta, estètica que neix de la sorpresa per l'ésser i per la bellesa, que permet llegir en les coses visibles el missatge de Déu invisible que les ha creat».¹⁹

Quan no es pot llegir un missatge escrit? Les causes són variades: córrer massa, estar molt distanciats del contingut de la lectura, grafia poc precisa, defecte visual, etc. En el cas de la creació, la pròpia realitat amaga un missatge que no sempre som capaços de llegir. La natura com a creació ens indica que com a usuaris, podem contribuir a la seva cura i administració. Quan la persona s'apropa a la natura i a l'estudia, amb una actitud contemplativa, descobreix, que té un ordre i unes lleis de funcionament, que mostren que té un Autor, la natura no és simplement un conjunt d'elements i éssers que viuen en harmonia entre si, sinó que la natura és cosmos.

Quan el Papa ens convida a la conversió ecològica, ens està convidant a un canvi de visió i de conducta. Sortir d'una visió miop i reduccionista, que no és capaç d'analitzar les conseqüències de les accions i passar a una visió global i planetària. El Papa mostra com els problemes ecològics i l'escalfament global afecten –i afectaran més– els més pobres i vulnerables. El Papa suggereix deixar la visió fragmentària que parcel·la la realitat i proposa contemplar el planeta de manera global, advertint les múltiples interdependències que hi ha entre les persones entre si i amb els sistemes naturals, amb la convicció que en el món tot està connectat. Recordant sant Francesc d'Assís, comenta com cal tenir una actitud contemplativa i una mirada global per entendre les relacions entre les persones i l'entorn llunyà o proper.

EDUCAR EN VIRTUTS ESPECÍFIQUES

Si ens acostem a la natura i a l'ambient sense aquesta obertura a l'estupor i a la meravella, si ja no parlem el llenguatge de la fraternitat i de la bellesa en la nostra relació amb el món, les nostres actituds seran les del dominador, del consumidor o del mer explotador de recursos, incapaç de posar un límit als seus interessos immediats. En canvi, si ens sentim íntimament units a tot el que existeix, la sobrietat i la cura brotaran de manera espontània.²⁰

Quan parla d'ecologia, no es refereix a la ciència que estudia els ecosistemes, o de forma més rudimentària al consum de productes ecològics, sinó que fa servir l'expressió d'ecologia integral, que abasta simultàniament la dimensió social, mediambiental, econòmica i cultural de la sostenibilitat.

Com es recull en la introducció de l'encíclica se suggereix: «la invitació a buscar altres maneres d'entendre l'economia i el progrés, el valor propi de cada criatura, el sentit humà de l'ecologia, la necessitat de debats sincers i honestos, la greu responsabilitat de la política internacional i local, la cultura del rebuig i la proposta d'un nou estil de vida».²¹

La conversió ecològica suposa contemplar el planeta amb nous ulls, amb una nova mirada més agraïda i més humil que ens porta a sentir-nos més interdependents. Aquesta mirada no és infantil, sinó profunda i madura perquè adverteix la realitat de forma global amb les seves múltiples interconnexions i condueix a un comportament més acurat, més auster i més solidari. En definitiva aquesta nova visió i aquest comportament, és un canvi de paradigma a l'estil franciscà.

Tenir cura de la casa comuna i de la fragilitat dels pobres

L'actual pandèmia de la COVID-19, tot i el patiment que ha causat, ens ha mostrat que al planeta tots som interdependents. Concepte de la “interdependència” que està latent en tota l'encíclica i que és necessari per a la comprensió i la resolució dels problemes socioambientals. Ni l'ésser humà és independent d'altres éssers vius, ni les persones som totalment independents. Depenem tots els uns dels altres i en aquests moments de crisi sanitària i climàtica, depenem d'un ferm compromís comunitari i individual per aconseguir un planeta més just, més sa i més sostenible, que sigui realment la casa comuna de tots.

Encara que els papes anteriors havien fet una crida a la conversió ecològica, mostrant el deure ètic de la sostenibilitat, m'atreveixo a afirmar que l'actual sant Pare ha posat l'èmfasi en el que suposa tenir-ne cura. “Per la cura de la casa comuna” constitueix el subtítol de l'encíclica i d'alguna manera involucra no només a la responsabilitat, sinó que quan considera el planeta “com la casa comuna” sembla fàcil i lògic cuidar-lo perquè és

quelcom propi. Si el planeta és la casa comuna, tota la humanitat formem una sola família humana i per altra banda depenem també d'una xarxa d'interconnexions (LS, 70).

Quan el Papa justifica en l'encíclica perquè ha triat el nom de Francesc com a nom papal, descriu com sant Francesc d'Assís va saber estimar la pobresa i els pobres, era amant de la naturalesa i promotor de la pau. Aquests tres elements: pobresa, naturalesa i pau, formen una unitat i un desafiament triple per al Sant Pare i per a tots els ciutadans sensats del planeta.

«Si el sol fet de ser humans mou les persones a tenir cura de l'ambient del qual formen part, “els cristians, en particular, descobreixen que la seva tasca dins la creació, com també els seus deures amb la natura i el Creador, formen part de la seva fe”. Per això, és un bé per a la humanitat i per al món que els creients reconeguem millor els compromisos ecològics que broten de les nostres conviccions».²²

Tenir cura de les coses, de les plantes i dels animals, suposa reconèixer-les com a bé en si mateixes i valorar-les independentment que tinguin per a nosaltres un valor instrumental. Es podria dir que des de la Teologia de la Creació es reconeix que tot el que Déu ha fet és bo i des de la condició d'éssers humans dependents, s'adverteix que la cura i l'ús de la realitat que ens envolta condiciona el futur de les generacions futures. Tenir cura del medi ambient (consumir poc i de manera responsable i contribuir a conservar i potenciar la naturalesa) suposa tenir un comportament sostenible.

Encara que els papes anteriors havien fet una crida a la conversió ecològica, mostrant el deure ètic de la sostenibilitat, m'atreveixo a afirmar que l'actual sant Pare ha posat l'èmfasi en el que suposa tenir-ne cura.

Per una altra banda, cuidar dels fràgils, d'aquelles persones malaltes, especialment limitades i pobres, suposa reconèixer en cada persona un ésser d'una dignitat absoluta, que forma part de la nostra família. El Papa no parla d'ajudar els pobres, com fer un favor, o d'una manera servil, sinó de saber aprendre d'ells.

La pobresa interpel·la. No podem veure la indignència i quedar-nos indiferents. En la *Lloat sigueu*, Francesc parla de la cultura de rebuig, d'usar i llençar i com molts cops és la mateixa lògica la que hi ha darrere del rebuig de les persones i el rebuig de les coses.

«No és la mateixa lògica relativista la que justifica la compra d'òrgans als pobres a fi de vendre'ls o d'utilitzar-los per a experimentació, o el rebuig

EDUCAR EN VIRTUTS ESPECÍFIQUES

d'infants perquè no responen al desig dels seus pares? És la mateixa lògica del «fes servir i llença», que genera tants residus només pel desig desordenat de consumir més del que realment es necessita».²³

Posant d'exemple sant Francesc d'Assís el Papa mostra que és inseparable l'amor als pobres de tenir cura de la natura i com la degradació

El Papa mostra que és inseparable l'amor als pobres de tenir cura de la natura i com la degradació ambiental i el canvi climàtic afecten de manera més negativa als més pobres del món.

ambiental i el canvi climàtic afecten de manera més negativa als més pobres del món (LS 16). Davant d'aquesta situació d'injustícia per diferents vies el Papa Francesc ens recorda que els cristians no hem d'estimar de paraula, sinó amb fets.²⁴

No es tracta només de fer obres de voluntariat amb els pobres un cop a la setmana, sinó que s'ha de fer una autèntica trobada amb els pobres i que el compartir es transformi amb un nou estil de vida.

«Necessitem enfortir la consciència que som una sola família humana. No hi ha fronteres ni barreres polítiques o socials que ens permetin aïllar-nos, i per això mateix tampoc no hi ha espai per a la globalització de la indiferència».²⁵

¹ <http://www.justiciaipau.org/ecoparroquies/>

² https://porelclima.es/CDEI_Madrid

³ <https://cristianismoyecologia.com/quienes-somos/>

⁴ <https://www.sostenible.cat/reportatge/poblet-ser-sostenible-per-recuperar-lessencia-de-nou-segles-despiritualitat>

⁵ <https://www.catalunyareligio.cat/ca/conversio-ecologica-jornades-castellldaura>

⁶ Global Catholic Climate Movement: <https://catholicclimatemovement.global/es>

⁷ LS, 217

⁸ http://www.vatican.va/content/francesco/es/speeches/2020/september/documents/papa-francesco_20200903_laici-ecologia.html#DISCURSO_DEL_SANTO_PADRE

⁹ LS, 106

¹⁰ LS, 211

¹¹ S. Juan Pablo II. (1990). Jornada Mundial de la Paz. Paz con Dios creador, paz con toda la creación.

¹² El Grup Intergovernamental d'Experts sobre el Canvi Climàtic (IPCC), està format per un grup de científics d'àmbit internacional i periòdicament publiquen informes sobre l'estat dels coneixements científics, tècnics i socioeconòmics sobre el canvi climàtic, les seves causes, possibles repercussions i estratègies de resposta. <https://www.ipcc.ch/languages-2/spanish/>

¹³ Ripple, W. J., Wolf, C., Newsome, T. M., Galetti, M., Alamgir, M., Crist, E., ... & 15,364 scientist signatories from 184 countries. (2017). World scientists' warning to

humanity: A second notice. *BioScience*, 67(12), 1026-1028.

¹⁴ United Nations. (2018). Conferència de Katowice sobre canvi climàtic, desembre 2018.

¹⁵ En la web d'Ecoparròquies es pot trobar un resum del document *In cammino per la cura della casa comune. A cinquè anni dalla Laudato si'* en català:
<http://www.justiciaipau.org/ecoparroquies/5anyslaudatosi/>

¹⁶ *LS*, 216

¹⁷ RIECHMANN, J. (2005), *Un mundo vulnerable: Ensayos sobre ecología, ética y tecnología* (2^a ed.). Madrid: Catarata, 294.

¹⁸ *LS*, 222

¹⁹ Sant Joan Pau II, *Centesimus annus*, 37.

²⁰ *LS*, 11.

²¹ *LS*, 16

²² *LS*, 641

²³ *LS*, 123

²⁴ Aquest és el títol del missatge de la primera jornada dels pobres que el Sant Pare va convocar en 2017 i que des de llavors s'ha celebrat cada any:

http://www.vatican.va/content/francesco/es/messages/poveri/documents/papa-francesco_20170613_messaggio-i-giornatamondiale-poveri-2017.html

²⁵ *LS*, 52